

Dr Filip Škiljan

SRBI U HRVATSKOJ U PRVIM GODINAMA NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA

Abstrakt: Autor u članku donosi informacije o položaju Srba u Hrvatskoj u periodu između 1945. i 1948. Na temelju arhivske građe, literature i usmenih kazivanja donosi zaključke o poslijeratnom položaju Srba u Hrvatskoj, odnosno o razlozima zanemarivanja religijskog i nacionalnog identiteta, deruralizaciji srpskog stanovništva u Hrvatskoj i građenju poslijeratnih odnosa sa hrvatskim stanovništvom.

Ključne riječi: Srbi u Hrvatskoj; 1945.; Drugi svjetski rat; hrvatsko-srpski odnosi

Uvod

Gledajući unatrag, kao važan trenutak u procesu ostvarivanja moderne građansko-političke ravnopravnosti Srba i Hrvata u Trojednoj kraljevini (Hrvatska, Dalmacija i Slavonija) može se uzeti 11. svibnja 1867., kad je Sabor odlučio da Trojednica priznaje srpski narod koji u njoj živi kao ravnopravan s hrvatskim narodom. Međutim, buđenje nacionalnih partikularizama vodi krajem 19. stoljeća sukobljavanjima hrvatskih nacionalista okupljenih oko Stranke prava i srpskih nacionalista koji su se okupljali oko lista *Srbobran*. Najbolji primjer međunacionalnih sukoba tih godina su protusrpske demonstracije koje su izbile u nekoliko navrata između 1895. i 1902. godine u Zagrebu. Prvih godina dvadesetog stoljeća stasava nova generacija srpskih političara, među kojima su i Pribićevići, a programski i operativno, usmjerenje je prema *novom kursu* hrvatsko-srpskih odnosa, prema koalicijama te programskim rezolucijama i deklaracijama (*Zadarska i Riječka*). Približavanjem Prvog svjetskog rata ipak opet dolazi do većih napetosti između Hrvata i Srba u Trojednici, što kulminira s dva montirana procesa (*Veleizdajničkom* i *Friedjungovom*).

Osnivanjem Kraljevine SHS, 1. prosinca 1918, na čelu s dinastijom Karađorđevića, Srbija zauzima pijemontsku integralističku poziciju prema ujedinjenju. Međutim, kako je za takvu koncepciju ujedinjenja bilo odviše kasno, jer su neke nacije već bile politički artikulirane, za čitavog trajanja zajedničke države kao monarhije (1918–1941), odnosi Hrvata i Srba obilježeni su baš tim dvjema nepomirljivim tendencijama – nacionalnim partikularizmom i nadnacionalnim integralizmom, što kulminira atentatom na Stjepana Radića i HSS-ovce u Skupštini 1928. i uvođenjem šestosječanjske diktature 1929. Antagonizmi se tridesetih godina radikaliziraju osnivanjem ekstremističkog ustaškog revolucionarnog pokreta Ante Pavelića u emigraciji, kojemu je cilj bio hrvatska ekskluzivno nacionalna i nezavisna država, što pak nije bilo izvedivo bez „konačnog rješenja srpskog pitanja“ u Hrvatskoj. Osim propagandom, djelatnost im se uglavnom svodila na terorističke akcije. Kralj 1931. Oktroiranim ustavom formalno okončava diktaturu, ali duh diktature obilježava političke odnose sve do atentata u Marseileu 1934. nakon kojeg se raspisuju parlamentarni izbori, napušta državna platforma integralnog jugoslavenstva i počinje proces federalizacije, koji zadobiva eksplicitnu formu osnivanjem Banovine Hrvatske 1939. Dugovječni vođa hrvatskih Srba Svetozar Pribićević, u periodu od 1918. do svoje smrti 1936. godine prolazi buran put od uvjerenog integralista i monarhista do realnog federalista i republikanca. Formiranjem Banovine Hrvatske taj federalizam je i ostvaren. Srbi u Hrvatskoj bili su nezadovoljni stvaranjem Banovine smatrajući da imaju pravo na autonomiju u kotarevima gdje su bili većinsko stanovništvo.

S početkom Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji i uspostavom Nezavisne Države Hrvatske iz temelja se mijenja položaj Srba u Hrvatskoj. Ustaše počinju s ostvarenjem svog programa »konačnog rješenja srpskog pitanja«. Fizičke likvidacije, prekrštavanja i prisilna iseljavanja bile su tri strateške poluge ustaške politike istrebljenja srpskog stanovništva u NDH, što je sadržano i

u lakonskom stavu o trećinama: trećinu Srba pobiti, trećinu iseliti, trećinu asimilirati. Opća osnova njihovog operativnog plana bio je sustavni teror (zakonodavno obespravljenje, demonizacija, izrada spiskova, hapšenja, progoni, likvidacije).

Hrvatska, odnosno oni krajevi NDH koji čine današnju Hrvatsku, imala je 1941. godine 3.780.000 stanovnika, od čega je Srba bilo 703.000 ili 18,6% (prema Žerjaviću). Između 1941. i 1945. stradalo je 86.449 Srba civila, a 24.844 samo 1941.¹

Druga strateška poluga »konačnog rješenja srpskog pitanja« bilo je prekrštavanje Srba s pravoslavne na rimokatoličku ili grkokatoličku vjeroispovijest. Prekrštavanja su imala za cilj asimilaciju pravoslavnog srpskog stanovništva, odnosno, kako su ustaše govorile, njihovo »vraćanje vjeri otaca«. Prema pismu nadbiskupa Stepinca papi, radi se o 240.000 prijelaznika.

Što se tiče prisilnog iseljavanja, kao trećeg vida »konačnog rješenja srpskog pitanja«, do 10. listopada 1944. broj izbjeglih i organizirano iseljenih iz NDH u Srbiji iznosio je 118.641.²

Kao odgovor na ove tri genocidne poluge ustaške politike prema Srbima javlja se masovni otpor, prvenstveno u krajevima koji su naseljeni srpskim stanovništvom. Vijesti o pokoljima se šire, a stanovništvo, ponajviše na Baniji i u Lici, masovno bježi u šume i brda. Ustanak je dignut kao samoobrana, a sudjelovanje u narodnooslobodilačkoj borbi bio je jedini način da hrvatski Srbi »prežive« rat. Stoga je njihovo sudjelovanje u partizanskim jedinicama masovno, u odnosu na udio stanovništva u Hrvatskoj ne iznenađuje.

Iz zajedničkog otpora neprijatelju rađa se prividno jedinstvena Jugoslavija, iako i Hrvati i Srbi u Hrvatskoj baštine traume izazvane strahotama Drugog svjetskog rata.

---

¹ D. Cvetković, »Stradali pripadnici Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije iz Hrvatske prema popisu Žrtve rata 1941–1945. iz 1946. godine. Analiza trenutnog stanja prema do sada izvršenoj reviziji« u: *Dijalog povjesničara – istoričara*, ur. Hans Georg Fleck i Igor Graovac, sv. 6 (2002), str. 365–381.

² F. Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2015.

Dokumenti ZAVNOH-a potvrđuju srpski narod u Hrvatskoj kao konstitutivan i u formiranju ZAVNOH-a i u donošenju svih njegovih dokumenata kojima je tokom Narodno-oslobodilačkog rata uspostavljena Demokratska Hrvatska (uz formiranje i djelovanje Srpskog kluba vijećnika u okviru ZAVNOH-a).

Josip Broz Tito 1942. godine odbacuje ideju Moše Pijade da se uspostavi srpska autonomija u Hrvatskoj.

U Plitvičkoj rezoluciji od 14. lipnja 1943. godine u točki 11 stoji:³ *ZAVNOH je sastavljen od predstavnika hrvatskog i srpskog naroda, te nacionalnih manjina u Hrvatskoj, bez obzira na njihovu političku i vjersku pripadnost. [...]*

10. studenog 1943. osniva se Srpski klub vijećnika ZAVNOH-a, a »osnivanje kluba dokaz (je) pune ravnopravnosti i jednakosti Srba i Hrvata u Hrvatskoj« kako stoji u uputi o populariziranju Kluba.⁴

Nesumnjivo je najvažniji dokument Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske, jer je on osnova ustavnopravnog razvoja NR/SR Hrvatske u čitavu poslijeratnom razdoblju⁵ (*hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj potpuno su ravnopravni. Nacionalnim manjinama u Hrvatskoj osigurat će se sva prava na nacionalni život*). Ta konstitucijska odredba bila je temelj na kojem su trebali biti građeni poslijeratni međunacionalni odnosi između Hrvata i Srba u Hrvatskoj.

II. Posljedice rata 1941 – 1945.

---

³ ZAVNOH – Zbornik dokumenata 1943, Zagreb 1964; H. Sirotković, »Srbi u Hrvatskoj u dokumentima ZAVNOH-a« u: *Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj*, sv. 1, Zagreb 1988, str. 17-28.

⁴ ZAVNOH – Zbornik dokumenata 1943, Zagreb 1964.

⁵ ZAVNOH – Zbornik dokumenata 1944. (*Od 1. siječnja do 9. svibnja*), Zagreb 1970.

Zemlja je, što demografski što ekonomski, izišla iz rata potpuno uništena. Glad, siromaštvo i uništena infrastruktura bili su prisutni gotovo na svakom koraku, osobito u krajevima u kojima su Srbi činili većinsko stanovništvo. Pothranjenost, bolesti i neimaština simbolično označavaju godinu u kojoj je završen najveći rat dvadesetog stoljeća. U Dalmaciji je od gladi krajem 1944. godine umrlo čak 600 ljudi.⁶ Vlada DFJ je u ožujku 1945. potpisala sporazum s UNRRA-om o dostavi pomoći u vrijednosti od 415 milijuna dolara. Međutim, usprkos tako velikoj pomoći, koja je iznosila 14% budžeta te organizacije, ona je snabdjela tek između 3 i 5 milijuna stanovnika Jugoslavije.⁷ Vladimir Bakarić na sjednici Politbiroa CK KPH, početkom lipnja 1945., ističe kako u Lici ima preko 58.000 gladnih koji ne dobivaju pomoć niotkud.⁸ Za zemlju uništenu ratnim razaranja i najmanji ekonomski napredak značio je velik korak. U masovnim radnim akcijama obnavljana je i građena državna i privatna infrastruktura. Do zime 1945/1946. obnovljeno je 10.000 gospodarskih zgrada, 30.000 kuća i 1.310 škola.⁹ Obnavljanje zemlje bilo je usko povezano s povratkom izbjeglica u svoje domove.

Prema pisanju Čedomira Višnjića najviše povratnika iz Srbije bilo je u Slavoniji, gdje su se na svoje posjede vraćali bivši solunski dobrovoljci i njihovi potomci, koji su svoju zemlju dobili od kralja dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća.¹⁰ Osim vraćanja Srba u svoje kuće nakon rata, na plodno područje Slavonije i Vojvodine započela je i sustavna kolonizacija Srba i Hrvata iz pasivnih krajeva Hrvatske, u najvećoj mjeri veterana iz partizanskog rata. Destinacije u Slavoniji i Vojvodini najčešće su bila nekadašnja folksdojčerska domaćinstva. Formalni uvjeti za

---

⁶ I. Goldstein, *Hrvatska 1918–2008*, Zagreb 2008, str. 628.

⁷ Isto, str. 629.

⁸ Isto, str. 630.

⁹ Ibid.

¹⁰ Č. Višnjić, *Partizansko ljetovanje*, Zagreb 2003, str. 42.

preseljenje osigurani su u kolovozu 1945. kada je izglasan Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji.¹¹

U organiziranim preseljenjima tokom 1945. i 1946. godine na područje Vojvodine je preseljena iz Hrvatske 6.461 obitelj ili 32.040 osoba dok je u Baranju preseljena 401 obitelj ili 1.850 ljudi, a u zapadni Srijem, odnosno kotar Vukovar 253 obitelji, odnosno 1.090 osoba.¹² Prema procjenama od ukupno 53.000 koloniziranih osoba između 1945. i 1948. godine u Vojvodinu, njih čak 43.000 bili su Srbi.¹³

Iako su poslijeratni odnosi Srba i Hrvata pod parolom bratstva i jedinstva trebali biti izgladeni, činjenica je da su povijesna sjećanja na stradanja u Drugom svjetskom ratu otežavala pomirenje. To je bilo osobito teško u onim krajevima gdje su se dogodili zločini koje je lokalno stanovništvo, makar prešutno, odobravalo.¹⁴ Općenito gledajući, u periodu neposredno nakon završetka rata u svibnju 1945. jedan od najvećih problema novoj vlasti bilo je na koji način pomiriti Srbe u Hrvatskoj i Hrvate. Komunistička partija je tu visokointenzivnu srpsku

---

¹¹ Na područje Bačke prvi je transport, uglavnom Srba iz Hrvatske, krenuo iz područja kotara Korenica 27. rujna 1945. Iz jednog dokumenta Predsjedništva Vlade NRH vidljivo je da su prvi transporti stanovništva s Banije, Korduna i iz Like krenuli i prije, u srpnju 1945. godine. Međutim, tada je još bila na snazi zabrana o privremenom naseljavanju u Vojvodinu na napuštena njemačka imanja pa Ministarstvo kolonizacije nije imalo gdje smjestiti to stanovništvo koje je u većim grupama stizalo u Zemun (HDA, Predsjedništvo vlade NRH, kutija 42, 1907/1945)

¹² Prema istraživanjima Marijana Maticke vidljivo je da su u Vojvodinu najviše iseljavali Srbi iz okolice Petrinje, Karlovca, Gospića i iz Dalmacije, dakle iz krajeva koji su ili stradali u ratu ili tradicionalno bili pasivni i slabo razvijeni. Samo u 1945. godini bilo je organizirano 28 kolonističkih transporata. (M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945–1948*, Zagreb 1990, str. 68, 72, 74, 82-83.)

¹³ I. Goldstein, *Hrvatska 1918–2008*, Zagreb 2009, str. 432.

¹⁴ Povratak u pojedina sela koja su proglašena ustaškima bio je u potpunosti onemogućen. Čak je i spominjanje njihova imena u javnosti izazivalo zaziranje i nelagodu. Španovica, Zrin i Boričevac, hrvatska sela u srpskim krajevima u Hrvatskoj, praktički su bila zbrisana sa lica zemlje. Osvetnički gnjev u Hrvatskoj poprimio je karakter obračuna nekih Srba s nekim Hrvatima. Ponajprije je toga bilo na području nacionalno mješovitih krajeva: Lika, Banija, Kordun i Slavonija. (*Partizanska i komunistička repesija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946, dokumenti* (priredili, Z. Dizdar, V. Geiger, M. Pojić, M. Rupić), Slavonski Brod 2005, 196 i 236).

frustraciju ustaštvom, koja je onda inducirala potisnutu frustraciju kod Hrvata, pokušala prikrivati. Naime, vlasti su strahovale od eskalacije disonantnih tonova koji su se mogli pretvoriti u otvoreni hrvatsko-srpski sukob.

Iskazi kazivača sugeriraju da je u čitavom periodu postojanja socijalističke Jugoslavije postojalo latentno neprijateljstvo između Hrvata i Srba. Posebno je to jasno vidljivo kod kazivača iz krajeva gdje su se dogodili masovni zločini nad jednim ili nad drugima. Kazivač iz Vlahovića kraj Gline (1946.) kaže: »U razdoblju između 1945. i 1990. odnos između Hrvata i Srba na glinskom području bio je pun cinizma i neiskrenosti. Za to su krivi komunisti i obje crkve. Nitko nije htio da iskorači jedan prema drugom, pa je zato 1991. zločin postao normalna stvar.«¹⁵

I kazivač iz Daruvara (1947) se prisjeća da je postojalo nepovjerenje između Hrvata i Srba: »Nove generacije bile su za bratstvo i jedinstvo, starim ljudima koji su govorili: 'Ja njima ništa ne vjerujem', misleći na Hrvate i zvaničnu politiku, podrugivali smo se, smatrali smo da su suviše opterećeni prošlošću.«¹⁶

III. Tekovine revolucije

Još u vrijeme rata, KPH/KPJ je počeo uspostavljati apsolutističku jednopartijsku vladavinu. Iako je relativno mali broj partizanskih boraca bio u Komunističkoj partiji, Partija je i u vojnoj i u civilnoj vlasti čvrsto držala vlast. Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta (JNOF) osnovana je u svibnju 1944. godine u Topuskom, a u nju su mogli ući predstavnici onih stranaka koje se nisu ogriješile o patriotske norme u ratu. KP je na taj način mogao kontrolirati potencijalne suparnike, odnosno neprijatelje i neutralizirati njihovu djelatnost. U JNOF-u su se, uz antifašističke organizacije koje je Narodnooslobodilački pokret osnovao tokom rata (USAOK, AFŽ), našle i stranke poput HSS-a i Srpski klub vijećnika ZAVNOH-a. Iako su sredinom 1943, kad je osnovan

---

¹⁵ Iskaz M. N. (1946), Vlahović, 12. ožujka 2012.

¹⁶ Iskaz V. S. (1947), Daruvar, 5. ožujka 2012.

ZAVNOH, približno polovicu njegovih članova činili nepartijci, kontrolu nad upravljanjem ZAVNOH-om imali su članovi KP (Hebrang, Gregorić i Balen). Početkom ožujka 1945. osnovana je vlada DFJ koja je bila sastavljena od predstavnika NKOJ-a i predstavnika kraljevske vlasti. Zakon o izboru narodnih poslanika i Zakon o biračkim spiskovima omogućavali su da pravo glasa prvi put imaju i žene te svi građani s navršениh 18 godina života. Sudionici NOB-a mogli su glasati čak iako nisu imali napunjenih 18 godina, a pripadnici vojnih formacija okupatora i njihovih domaćih suradnika, koji su se trajno i aktivno borili protiv NOV-a, nisu trebali imati biračko pravo. Iz vlade su, procijenivši da su ove zakonske odredbe kršenje sporazuma Tito-Šubašić, u kolovozu istupili Ivan Šubašić, Juraj Šutej i svi drugi građanski političari. Zbog takvog izbornog zakona sve stranke izvan Narodne fronte ne bi imale šanse na izborima pa su proglasile bojkot. Vlast se nakon toga odlučila za ovođenje takozvane kutije bez liste, čime se željelo omogućiti glasačima da osim Narodne fronte mogu odabrati i neku drugu opciju. Prema odredbama o tome tko nema pravo glasa, u Hrvatskoj ne bi moglo glasati čak 60% stanovništva. Na kraju je, neposredno pred izbore, u studenom 1945, izbrisano svega 3,28% birača s lista, najviše u bjelovarskom i osječkom okrugu.¹⁷ Glasanje, zbog kuglica koje su upotrebljavane, nije bilo ni tajno ni slobodno.¹⁸ Nakon izbora, kralj Petar i dinastija Karađorđevića lišeni su svih prava što je značilo da je monarhija bila definitivno ukinuta. U prve četiri godine nakon rata (1945 – 1948), partijska je vlast postala tvrđa negoli je bila za vrijeme rata i imala je težnju da se razvije u totalitarnu vlast nad svim segmentima društva. Partija je vladala nasilnim metodama, a oduzimanje zemlje svim velikim zemljoposjednicima bez naknade

---

¹⁷ I. Goldstein, *Hrvatska 1918–2008*, Zagreb 2008, str. 415.

¹⁸ Na izborima 11. studenog 1945. u Hrvatskoj je sudjelovalo 1.905.429 birača (91,77% upisanih), apstiniralo je 8,23% biračkog tijela (170.662 birača). Lista Narodne fronte dobila je 91,52% glasova, a u kutiju bez liste palo je 161.632 glasa (kuglica) ili 8,48% od izašlih na izbore (K. Spehnjak, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945–1952*, Zagreb 2002, str. 132).

bio je rezultat donošenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Država je osim toga provela i nacionalizaciju, odnosno masovnu eksproprijaciju nad svim privatnim trgovinama i industrijom. Srbima, kao i ostalim žiteljima NR Hrvatske, život su uvelike otežavali pojedini zakoni, koji su propisivali da seljaci viškove žitarica predaju državi. Država je te propise donijela da bi mogla prehraniti gradsko stanovništvo čiji se broj preseljavanjem seljaka u gradove nakon rata jako povećao. Otkupne cijene koje je država odredila za seljačke proizvode bile su nevjerojatno niske, tek 10 – 20% od cijena koje su se mogle postići na tržištu. Zbog preniskih cijena seljaci su zatajivali svoje proizvode i onda ih prodali po povoljnijoj cijeni. Najlošije rezultate prisilni je otkup postigao upravo u ustaničkim krajevima, na Baniji, na Kordunu i u Lici. Prilikom prisilnog otkupa često je dolazilo i do fizičkih obračuna između onih koji su vršili otkup i seljaka. Vladimir Bakarić je naveo da je 1949. godine prilikom otkupa samo u Slavoniji ubijeno 50 seljaka.¹⁹ Pojedina sela koja su teško stradala u Drugom svjetskom ratu molila su vlasti da ih u pojedinim godinama poštedi tih obaveza.²⁰ Država je osnivala i zadruge u koje je tjerala seljake. Zadruga su bile zadužene za prodaju i kupovinu proizvoda seljaka. U najvišem, četvrtom tipu zadruga, zadrugari su se morali odreći zemlje, stoke i alata u korist zadruge te im je u privatnom vlasništvu mogla ostati samo do jednog hektara okućnice te jedna do dvije krave, pet ovaca ili koza, jedna krmača, deset košnica i neograničen broj peradi. U Hrvatskoj su 1946. bile 122 zadruge. Otpor ulaženju u zadruge pokazivali su čak i članovi KPH pa je smanjeni broj ćelija KPH na selu (1945. je bilo 3.679, a 1948. godine 2.332 ćelija).²¹ Ipak, u konačnici je upravo takav represivni stav države prema seljacima, posebno u krajevima gdje je izbio ustanak 1941.,

---

¹⁹ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991. Od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006, str. 197.

²⁰ Takav je primjer nacionalno mješovito selo Gornje Sredice, nedaleko Bjelovara. (Vidi primjer u HDA, Predsjedništvo vlade NRH, Kabinet podpredsjednika vlade NRH, kutija 16, 352/1946.)

²¹ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991. Od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006, str. 193-196.

doveo do masovnih seljačkih pobuna. Takozvanu Cazinsku bunu, čiji je osnovni povod bio upravo nepravedan državni otkup stoke i poljoprivrednih proizvoda, vodili su srpski seljaci iz slunjskog kraja, a njezini sudionici su bili uglavnom muslimanski seljaci iz Cazinske krajine.

U zemlji je nakon rata započeo proces industrijalizacije. Naglo je povećana zaposlenost pa se u Hrvatskoj od 227.748 zaposlenih odmah nakon rata došlo četiri godine kasnije do 559.000 zaposlenih.²² Obnavljane su i željezničke pruge, a zanos obnovom i novim početkom ogledao se u petogodišnjem planu koji je predviđao da će u Hrvatskoj između 1947. i 1952. industrijska proizvodnja porasti za 452% dok su predviđanja za slabije razvijene republike bila čak i veća.²³

Povećanje zaposlenosti u industriji i u državnom aparatu ima za posljedicu povećavanje broja stanovnika gradova. Gradovi naglo rastu deruralizacijom. Zagreb je 1931. godine imao 185.581 stanovnika, a 1948. godine ima 279.623 stanovnika. Uz većinsko hrvatsko stanovništvo, u gradove su nakon rata počeli dolaziti i Srbi iz ruralnih područja Hrvatske²⁴ i Srbi iz Srbije, dobrim dijelom zaposleni u organima vlasti te vojnim i policijskim strukturama. Tako podatak koji se nalazi u jednom spisu iz arhive SKD Prosvjete pokazuje da je u Zagrebu 1945. najmanje 1.007 kadrova novog sistema nacionalno deklarirano kao Srbi.²⁵ Državna služba donosila je sigurnost radnog mjesta, redovitu zaradu, socijalnu promociju, zdravstveno osiguranje i

---

²² I. Goldstein, *nd*, str. 434.

²³ Isto, str. 436.

²⁴ Prije Drugog svjetskog rata postojao je građanski sloj Srba u Hrvatskoj, sasvim drugačijeg karaktera od poslijeratnog građanskog sloja Srba. Prijeratni Srbi su tokom Drugog svjetskog rata iz gradova ili iseljeni ili poubijani u logorima ili prevedeni na rimokatoličku vjeroispovijest. Tako je naprimjer u Zagrebu, koji je prije rata brojio oko 12.500 Srba, nakon rata ostalo svega oko 2.000. Njih oko 7.000 se iselilo ili bilo iseljeno, prirodnom smrću pomrlo je oko 300, a 2.000 ih je pobijeno ili nestalo. (Č. Višnjić, *Partizansko ljetovanje*, Zagreb 2003, str.189.)

²⁵ Od spomenutih su 244 radila pri Štabu II Armije, 294 u raznim ministarstvima Vlade NRH, a ostali u drugim državnim i privrednim ustanovama (130 ih je, naprimjer, bilo zaposleno u PTT-u). Č. Višnjić, *Partizansko ljetovanje*, Zagreb 2003, str. 44.

mirovinu. Ljudi su hrlili u gradove iz popaljenih sela Banije, Korduna, Like i Slavonije gdje su živjeli u bajtama veličine 4x4 metra, koje je država gradila u zamjenu za uništene kuće. Narod pojedinih sela, poput Debelog Brda pokraj Korenice, žalio se na bajte i na život koji je »gori nego kad je bijo fašizam«²⁶. U nekim kotarevima i desetak godina nakon rata nije došlo do obnove objekata, a ljudi su preživljavali u privremenim objektima.²⁷ Osim toga, na selu je nakon rata vladala velika glad, nije bilo dovoljno učitelja, liječnika, a politika prisilnog otkupa i tjeranja seljaka u seoske zadruge nije pogodovala ostajanju seljaka na selu. Podatak da je 1945. i 1946. priljev stanovništva u Zagreb iznosio čak 5.000 ljudi mjesečno govori o masovnosti odlaska seljaka sa sela.²⁸ U Karlovac su se, kako piše u jednom tadašnjem izvještaju, »sručili Banija, Kordun i Lika«.²⁹ Dolaskom tih novih stanovnika stvarao se novi društveni sloj, tzv. proletarijat, odnosno sloj koji je bio iznimno siromašan i koji je svoju egzistenciju u gradu počeo graditi od nule. Dolazak krajiških, ruralnih Srba u hrvatske gradove uvelike je promijenio nacionalnu strukturu pojedinih naselja pa su tako gradovi poput Vukovara, Petrinje i Pakraca povećali i relativan i apsolutan udio Srba u ukupnom stanovništvu.³⁰ Iz popisa stanovništva 1948. vidljivo je koliko je Srba bilo u pojedinim hrvatskim gradovima. Većina njih bili su doseljenici koji su se u gradove došli nakon 1945. godine, a dio je došao iz Srbije.³¹ Popisi nam ukazuju i na činjenicu

---

²⁶ *Isto*, str. 81.

²⁷ *Isto*, str. 82.

²⁸ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991. Od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006, str. 212.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Prema popisu stanovništva iz 1991. godine vidljivo je da je čak 25% hrvatskih Srba, dakle njih 140.000, živjelo u hrvatskim gradovima. U Splitu je tako bilo 4,5% Srba, u Zagrebu 6,3%, u Rijeci 11,2%, a u Osijeku 15,3%. U Vukovaru su Srbi primjerice činili trećinu stanovnika, u Šibeniku desetinu, a u Petrinji gotovo polovicu. (I. Goldstein, *Hrvatska 1918–2008*, Zagreb 2009, str. 656.)

³¹ U Zagreb je tako iz ostalih republika FNRJ došlo 4.784 Srba, u Karlovac 692, u Split 592, u Osijek 1.574, a u Rijeku 595 (HDA, Fond Državni zavod za statistiku, stanovništvo, kutija 107, Stanovništvo prema grupama starosti i spolu u kombinaciji s rodnim krajem i narodnošću).

da je većina stanovnika hrvatskih gradova bila rođena negdje drugdje, a ne u tim gradovima.³²

Grad	Rođeni u dotičnom gradu	Rođeni u drugom kotaru Hrvatske	Rođeni u drugoj narodnoj republici FNRJ
Zagreb	83.998	144.251	40.404
Split	21.126	23.045	2.852
Karlovac	9.378	10.582	2.285
Osijek	15.041	24.830	6.990
Rijeka	32.857	24.725	3.977

Broj članova KPH je u lipnju 1945. iznosio 24.780, od čega je bilo 13.877 Hrvata (56%) i 10.159 Srba (41%). Udio Srba u Komunističkoj partiji Hrvatske će tokom 1946. i 1947. još više opasti.³³ Ipak, u tradicionalno srpskim krajevima u Hrvatskoj, kao i u krajevima gdje su Srbi činili relativnu većinu ili znatnu manjinu, Srbi će još relativno dugo činiti većinu članova KPH.³⁴ Hrvate je trebalo primati u KPH pa su tako nakon rata primani i oni koji su bili okarakterizirani kao bivši domobrani, reformisti, bivši ustaše i slično. Nadzastupljenost Srba u svim porama državnih i partijskih struktura iritirala je većinsko hrvatsko stanovništvo, što je dovodilo do napetosti i u onim sredinama u kojima nisu baštinjene okrutnosti rata. KPJ je imala poseban odnos prema Srbima u Hrvatskoj prije svega zbog njihovog sudjelovanja u NOB-u. Srbi su još u prvim godinama rata zauzimali vodeće položaje u partizanskoj vojsci pa stoga nije neobično da

---

³² HDA, Fond Državni zavod za statistiku, stanovništvo, kutija 107, Stanovništvo prema grupama starosti i spolu u kombinaciji s rodnim krajem i narodnošću.

³³ Č. Višnjić, *Partizansko ljetovanje*, Zagreb 2003, str. 114-115.

³⁴ Klasičan je primjer kotara Gospić, gdje Srbi još 1946. godine čine preko 90% članstva KPH. Na području Banije postotak Srba u Partiji iznosio je 89,4%. I. Goldstein, *Hrvatska 1918–2008*, Zagreb 2008, str. 654.

su te položaje zauzimali i nakon rata.³⁵ Nalazili su se i na većini vodećih pozicija u privredi, a bilo ih je više od Hrvata i u vojnoj službi.³⁶

Promatramo li strukturu stanovništva prema pismenosti, više od jedne trećine srpskog stanovništva u Hrvatskoj 1948. godine bilo je nepismeno. Dakako, u gradovima je stupanj nepismenosti bio mnogo niži nego na selu (u Zagrebu je oko 10% zagrebačkih Srba bilo nepismeno, u Osijeku oko 15%).

Struktura zanimanja Srba u Hrvatskoj (kao uostalom i Hrvata) ukazuje da su uglavnom bili seljaci, s posjedima od 3 do 10 hektara. Industrijalizacija je 1948. godine bila tek u povojima, tako da će se ovaj rezultat mijenjati prema kraju dvadesetog stoljeća u korist drugih zanimanja.

IV. Gubljenje nacionalnog identiteta

Stvaranjem socijalističke Jugoslavije kao multietničke zajednice Srbi u Hrvatskoj su se u velikom broju slučajeva priklonili ideji integralnog jugoslavenstva pa su time implicitno i pokazivali spremnost adaptiranja i u nove prilike i u nove sredine što je nužno vodilo gubitku onoga što se tradicionalno shvaćalo kao identitet. Razlog tome bio je, prije svega, poslijeratna ideologija egalitarizma i neisticanja nacionalnih simbola, bilo kakvih nacionalnih institucija, organizacija i društava. Jugoslavenstvo je bila vrlo prihvatljiva opcija i za osobe u nacionalno mješovitim brakovima, kojih je u gradovima bilo posebno mnogo, a kod kojih je vrlo često

---

³⁵ Bili su izrazito nadzastupljeni u miliciji gdje su, prema pisanju Ive Goldsteina imali čak 67% svojeg kadra, a bili su nadzastupljeni i u državnom aparatu, gdje su, naprimjer u republičkoj upravi, činili 24% kadra. I. Goldstein, *Hrvatska 1918–2008*, Zagreb 2008, str. 654.

³⁶ Od 13.045 Srba, koliko ih je bilo u Zagrebu 1948. godine, 5.901 ih je bilo zaposleno u državnom aparatu (uzdržavali su još 3.026 članova svojih obitelji). To ukazuje da je 8.927 Srba u Zagrebu (blizu $\frac{3}{4}$) bilo zbrinuto u državnoj službi. Uz 394 penzionera s još 224 člana obitelji, zatim 579 osoba koje je uzdržavala država (s još 303 člana obitelji) te 1.510 radnika i učenika u privredi (s 457 članova njihovih obitelji), većina Srba u Zagrebu bila je dobro zbrinuta. HDA, Fond Državni zavod za statistiku, kutija 153, Stanovništvo po narodnosti i zarađivanju u kombinaciji sa zanimanjem i grupama starosti.

zatamljivan srpski, već ionako potisnut identitet. Gradovi su tako bili rasadište ideje jugoslavenske nacije te plodno tlo za integraciju, ali i za asimilaciju hrvatskih Srba, proces koji je trajao sve do buđenja nacionalizama krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća.

Činjenica je da su Srbi u Drugom svjetskom ratu izgubili vjeru u Crkvu i svećenike te smatrali da Crkva nije bila značajan faktor u obrani svog naroda na ovim prostorima, jer su svećenici ili prisilno iseljeni od strane ustaških vlasti ili su, u strahu za vlastiti život, pobjegli u Srbiju te ostavili pastvu na milost i nemilost ustašama. Činjenica je isto tako da su brojni svećenici, kao tradicionalni nosioci nacionalnog identiteta hrvatskih Srba, bili žrtve fašističkog terora na samom početku rata te da nisu ni mogli znatnije pomoći svojim vjernicima. Srpska pravoslavna crkva na dan završetka rata, 15. svibnja 1945, imala je na čitavom području Hrvatske oko 50 svećenika i niti jednog arhijereja. Godine 1946. na području Hrvatske je bilo vjerski organizirano 112 parohija, a 233 su bile bez svećenika.³⁷ Za vrijeme rata stradalo je iznimno mnogo hramova na području Gornjokarlovačke i Slavonske eparhije. Od ukupno 637 hramova Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj čak 100 ih je uništeno 54 su oštećeni i nikad obnovljeni, a čak 27 su komunističke vlasti neposredno nakon Drugog svjetskog rata do temelja razrušile. Nakon rata, umjesto crkava, nastajale su na njihovim lokacijama i od njihova materijala škole, općinske zgrade, zgrade poljoprivrednih zadruga, nogometna igrališta i slično. Pojedine su hramove ustaše ili Talijani započeli rušiti ili su ih zapalili, a onda su komunističke vlasti uklonile njihove ruševine i zauvijek im zatrli trag. Nakon rata je Komunistička partija željela gurnuti Srpsku

---

³⁷ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991, od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006, str. 127.

pravoslavnu crkvu, baš kao i rimokatoličku, na margine društva. Napadi na pravoslavne svećenike bili su u prvim godinama nakon rata nešto sasvim uobičajeno.³⁸

Osim religijskog elementa svog identiteta, Srbi su zanemarili i odrekli se i onog kulturnog i političkog partikularizma koji je usprkos ideologiji bratstva i jedinstva postojao. Tragom Deklaracije o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske i na tekovinama antifašističke borbe osnovano je u Glini 18. studenog 1944. godine Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta«. Kako piše Čedomir Višnjić, »Prosvjeta« je »uza sve šarenilo motiva i ideja, nesumnjivo bila komunistička organizacija, ali u kojoj će se od prvog dana sukobljavati dva osnovna pola: onaj autentično nacionalni i instrumentalni«.³⁹ Čin osnivanja Društva značio je nastavak i obnavljanje tradicije djelovanja srpskih kulturnih, prosvjetnih, izdavačkih, znanstvenih, privrednih i humanitarnih organizacija koje su u Hrvatskoj djelovale u 19. i početkom 20. stoljeća te obnavljanje i nastavak djelovanja neposrednih prethodnika, »Srpskog kola« (osnovanog 1903. godine) i njegovog nasljednika, »Seljačkog kola«. Među Srbima u Hrvatskoj vladalo je veliko nepovjerenje prema SKD »Prosvjeti«. Ipak, SKD »Prosvjeta« odmah nakon Drugog svjetskog rata daje temelje brojnim budućim institucijama Srba u Hrvatskoj. Koliko je SKD »Prosvjeta« bila značajna udruga, govori činjenica da su 1947. godine u Glavnom odboru sjedili potpredsjednik vlade NRH Duško Brkić, ministar industrije NRH Rade Žigić, ministar šumarstva NRH Stanko Čanica Opačić, ministar pravosuđa NRH Nikola Sekulić, potpredsjednik Vrhovnog suda NRH dr. Čedo Rajačić, potpredsjednica AFŽ za NRH Kata

---

³⁸ V. V. Đurić, »Srpska pravoslavna crkva u prvoj deceniji komunističke vlasti 1945–1955. u Narodnoj Republici Hrvatskoj« u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 2, Zagreb 2000, str. 635-651.

³⁹ Č. Višnjić, *Partizansko ljetovanje*, Zagreb 2003, 204.

Pejnović i ministar drvne industrije NRH Simo Todorović, ali i niz drugih utjecajnih osoba (direktori, tajnici, zamjenik javnog tužioca, pravnici, književnici...) ⁴⁰

Političko organiziranje Srba u Hrvatskoj vrlo je vjerojatno bilo najintenzivnije upravo u razdoblju poraća (između 1945. i 1948.g.). Tako je 29. i 30. rujna 1945. održan Prvi kongres Srba u Hrvatskoj. Ovaj je kongres predstavljao najveći sabor Srba u Hrvatskoj ikad održan. Na njemu je sudjelovalo 30.000 delegata, predstavnika Srba iz svih krajeva Hrvatske. Na Kongresu su bili prisutni i brojni Hrvati te predstavnici Narodnih frontova iz svih republika Jugoslavije. Srbi u Hrvatskoj su na taj način željeli pokazati ravnopravnost s hrvatskim narodom. Prije kongresa u novinama su objavljivane pisane poruke pojedinih istaknutih Srba iz Hrvatske. Neposredno prije održavanja Kongresa Dušan Brkić, sekretar Srpskog kluba, održao je na zagrebačkoj radiostanici govor. Poziva sve Srbe iz Hrvatske da se odazovu ovoj manifestaciji, budući da će na njoj biti izabran Glavni odbor koji će zamijeniti Srpski klub vijećnika Narodnog sabora Hrvatske. Glavni odbor Srba je političko rukovodstvo Srba u Hrvatskoj. Kongres je 29. i 30. rujna 1945. formirao Glavni odbor Srba, a u okviru Glavnog odbora formirani su sekretarijat od 7 članova, izvršni odbor koji je brojao 54 člana i plenum koji je brojao 321 člana. ⁴¹ Na Kongresu je donesena i Rezolucija koja se sastoji od 19 točaka. ⁴² Kongres Srba u Hrvatskoj imao je zapravo funkciju masovnog predizbornog skupa. Na taj se način, ujedno, željelo Srbima iz Hrvatske pokazati da su, kao što stoji u Deklaraciji o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske donesenoj na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom, hrvatski i

---

⁴⁰ HDA, fond SKD »Prosvjeta«, kutija 2.

⁴¹ Brkić pri tom kaže: »Glavni odbor Srba je slobodna i široka politička organizacija. Ona je slobodna radi toga što izbor u to političko rukovodstvo nije vezan za neke rokove. Na izbor drugova u Glavni odbor ne utječu sporedni momenti i uslovi. Članove Glavnog odbora biraju isključivo Srbi. Ti članovi mogu biti izmijenjeni kad god to narod želi i hoće. Popis svih članova vidi u: *Prosvjeta – kalendar*, Zagreb 1946, str. 290-294.

⁴² *Prosvjeta – kalendar*, Zagreb 1946, str. 5-6.

srpski narod potpuno ravnopravni. Masovnost same manifestacije ne začuđuje, budući da su pripreme i novinska propaganda bili prilično intenzivni. Nakon ovog, prvog kongresa Srba u Hrvatskoj nikada više nije sazvan drugi. O djelovanju Glavnog odbora Srba u Hrvatskoj također se jedva nešto može reći, a također nije sasvim jasno kada je prestao djelovati.⁴³

V. Zaključak

Slučaj Žigić – Brkić – Opačić otkriva nam i drugu stranu medalje položaja Srba u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata. Rade Žigić, Stanko Čanica Opačić i Dušan Brkić bili su visokorangirani partizanski i komunistički kadrovi. Brkić je bio potpredsjednik Vlade i predsjednik Savjeta za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti, Žigić je bio predsjednik Savjeta za prerađivačku industriju, a Čanica Opačić ministar šumarstva. Oni su te 1950. godine kritizirali vlast što su ustanički srpski krajevi i dalje iznimno nerazvijeni, što su u neravnopravnom položaju koji ugrožava nacionalni identitet Srba na tim prostorima, što se u školama ćirilica zanemaruje na račun latinice, da na željezničkim stanicama nema natpisa na ćirilici, što na položaje dolaze ljudi koji su davali proustaške izjave... Trojica srpskih političara pokušala su se također suprotstaviti i gruboj agrarnoj politici tjeranja seljaka u zadruge i prisilnom otkupu, što je zasmatalo tadašnjem vrhu KPH. Posebno su kritizirali vojno-policijske represalije na Kordunu i Baniji nakon Cazinske bune.

Sva trojica su zbog takvih izjava optuženi za bliskost s Informbiroom, iako takve bliskosti uopće nije bilo. Osim za bliskost s Informbiroom trojka je optužena i za »antipatriotizam«, »rušenje bratstva i jedinstva Srba i Hrvata« i »borbu protiv izvršenja plana«. Zbog svojih nacionalno obojenih stavova koje Komunistička Partija nije mogla tolerirati, Žigić i Brkić su završili na Golom otoku. Žigić je ondje pod čudnim okolnostima počinio samoubojstvo. Kako piše Zdenko

---

⁴³ O kongresu Srba u Hrvatskoj pisao je Momčilo Diklić u knjizi *Srpsko pitanje u Hrvatskoj 1941–1950*, Beograd 2004, str. 238-245.

Radelić, »iskorak iz službene politike bratstva i jedinstva – a što je podrazumijevalo idealiziranje stvarnosti i potiskivanje svakog izražavanja hrvatstva i srpstva, osim onog u folklorne, povijesne i statističke svrhe – morao je završiti kobno«. ⁴⁴

Iako se dogodilo koju godinu kasnije, može li se na slučaj Brkić – Žigić – Opačić gledati kao na sektašenje baš na platformi više slućenog nego osviještenog anticipiranja budućeg gubljenja tla pod nogama Srba u Hrvatskoj, jer biti čuvar kvarljivog poretka (kakvi su svi ideologizirani poretci) znači imati i varljivu pretorijansku sudbinu. Napustiti sve u ime vjernosti, što je karakteristika »čuvara poretka« znači igrati na kartu nepromjenjivosti, nemati se kamo vratiti i nemati rezervni položaj. Naime, revolucionari su nesposobni za evoluciju, ratnici za miran život, a idealisti za »figu u džepu«.

Serbs in Croatia in the early years after World War II

Abstract: The author provides information about the position of Serbs in Croatia between 1945 and 1948. On the basis of archival material, literature and oral narratives author draw conclusions about the postwar situation of Serbs in Croatia and the reasons for neglect of their religious and national identity and the construction of post-war relations with the Croatian population .

Keywords: Serbs in Croatia ; 1945 .; World War II; Croatian - Serbian relations

---

⁴⁴ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945 – 1991. Od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006, str. 198-201. O slučaju Žigić – Brkić – Opačić vidi u: Č. Višnjić, *Partizansko ljetovanje*, Zagreb 2003.